

VLASTA VLAŠINOVÁ

TRICET LET ČESKÉ A SLOVENSKÉ VĚDY O PŘEKLÁDÁNÍ

V posledním desetiletí nebývale vzrostl význam překladu jako jedné z forem mezinárodního styku a výměny informací v oblasti hospodářské, technické, kulturní i vědecké. Vedle tradičního individuálního překladatelství rozvinul se i strojový překlad, nacházející v současné době uplatnění převážně v mezinárodních technických, ekonomických a vojenských stycích. V souvislosti s tím vzrůstá význam poměrně mladého vědního oboru — *vědy o překladu* (translatologie). Při zkoumání překladu odborného a sdělovacího plně vyhovuje přístup lingvistický, avšak pro překlad umělecký jeví se jako nedostačující. Zde je nutné na pozadí lingvistického srovnávání dvou (nebo více) jazykových systémů uplatňovat i hledisko stylistické a literárněvědné.

V současné době se v translatologii rýsují tři základní odvětví: teorie překladu, historie překladu a kritika překladu. Teorie uměleckého překladu je z hlediska literárněvědného disciplína, vycházející z obecné teorie překladu a zkoumající specifické podmínky, formy a funkce transformace uměleckého textu při jeho převádění z jednoho jazyka do jiného. Úkolem historie uměleckého překladu je pak zkoumání dobové, společenské a kulturní podmíněnosti překladové literatury a její funkce v národní (recipující) literatuře. Kritika překladu jako vědní disciplína zkoumá vztah uměleckého překladu k originálu na základě komplexní analýzy, odhaluje překladatelskou metodu a koncepci a zjišťuje aktuální hodnotu daného překladu pro národní literaturu, do níž překlad vchází. Aby kritické závěry měly váhu vědeckých soudů (a nebyly založeny toliko na subjektivních dojmech), musí se kritika překladu opírat o jistý systém překladových hodnot, o obecný model uměleckého překladu, a jím pak měřit jednotlivé konkrétní překlady. O vytvoření tohoto modelu usiluje soudobá teorie překladu, na niž nemalou účast má i věda československá.

První teoretické úvahy o překladu na okraji jiných problémů literárněvědných byly v Československu ve dvacátých letech inspirovány Pražským lingvistickým kroužkem. V třicátých letech a na počátku let čtyřicátých vykrystalizovaly pak v několik strukturálně orientovaných studií Romana Jakobsona a Jana Mukařovského.¹ Pro konstituování pozdější

¹ R. Jakobson, *O překladu veršů*. Plán 2, 1930, str. 9–11; J. Mukařovský, *K českému překladu Sklovského Teorie prózy*. Čin 6, 1934. In: *Kapitoly z české poetiky*, I, Praha 1948, str. 344–350; J. Mukařovský, *Francouzská poezie K. Čapka*. Slovo a slovesnost 2, 1936, str. 253–255; J. Mukařovský, *Ctení o jazyce a poezii*. Praha 1942.

překladatelské teoretické koncepce však nebyly bez významu ani práce Otokara Fischera² ani stati Jirátovy, Vančurovy, Eisnerovy a Mathesiovy,³ neboť přinášely na základě empirických poznatků cená zobecnění.

V další fázi, po druhé světové válce, české myšlení o překladu jednak využívá impulsů švýcarské a kanadské překladatelské školy, jednak navazuje na domácí výzkumy předválečné systémovým pojetím překladu (zásadní význam zde mají práce Karla Horálka a Bohuslava Ilka).⁴ Na pozadí dvou jazykových a stylových systémů již na počátku padesátých let vznikaly obrysy celostně koncipované teorie uměleckého překladu. Mnozí čeští badatelé již vycházeli z přesvědčení, že doménou překladatelovy práce je oblast stylistická, která jazykovou oblast zahrnuje jako svoji součást. To je stanovisko, které později (v šedesátých letech) bylo přijato jako základní teze teorie překladu. Jestliže se ještě v padesátých letech teorie překladu mnohdy ztotožňovala s metodikou překládání, pak na počátku šedesátých let se již dostala do středu zájmu stylistická rovina překladu.⁵ Převládá přesvědčení o nutnosti analýzy všech slohových složek originálu jako předpokladu pro nalezení jejich adekvátního výrazu v překladu. Krok za krokem vytvářel se na základě empirických pozorování model překladového postupu, přičemž se výzkumy lingvistické plynule přenášely i na pole literární vědy a nedocházelo k tak ostrým kompetenčním sporům mezi literárněvědně a jazykovědně orientovanými teoretiky překladu, jak tomu bylo v jiných evropských zemích (v Německu, ve Švýcarsku, v Polsku).

Od padesátých let se translatoologií u nás zabývalo několik pracovišť. Pražská škola (KU i ÚRJL) do jejího vývoje zasáhla kromě zmíněných teoretických impulsů i důležitými organizačními akcemi: založením překladatelské sekce při Svazu československých spisovatelů a vydáváním překladatelského časopisu *Dialog*. Na rozvoji translatoologie podílelo se aktivně také olomoucké pracoviště (filozofická fakulta a odborná překla-

² O. Fischer, *O překládání básnických děl*. In: *Duše a slovo*. Praha 1926, str. 263 až 283.

³ P. Eisner, *O věcech nepřeložitelných*. *Slovo a slovesnost* 2, 1936, str. 230–236; Z. Vančura, *O překládání divadelních her*. *Slovo a slovesnost* 3, 1937, str. 232–236; V. Jiráta, *Dva překlady Fausta*. Praha 1930; V. Jiráta, *Obrozenské překlady Mozartova Dona Juana*. *Slovo a slovesnost* 4, 1938, str. 73–90, str. 202–212; B. Mathesius, *Překladatelství – umění a technika*. *České slovo* 1942 (21/X).

⁴ K. Horálek, *Několik poznámek o našem překladatelském dědictví a o dnešní situaci našich básnických překladů*. *Sovětská věda – Jazykověda* 4, 1954, str. 464–477; K. Horálek, *Kapitoly z teorie překládání*. Praha 1957; B. Illek – J. Levý, *Kapitoly z teorie a metodiky překladu*. SPN, Praha 1956; též sborník *Kniha o překládání*, kde jsou studie K. Horálka, *Za vyšší úroveň překládání z ruštiny*; B. Illek, *Metodika překládání*.

⁵ L. Cejp, *Překladatelský přístup k stylistickým kvalitám originálu*. *Dialog* 2, 1958, 1, str. 2–31; B. Illek, *Význam diachronické charakteristiky slov pro překládání klasiků*. In: *Sborník VŠP, Jazyk a literatura*, díl II, Rusko-české studie. SPN, Praha 1960, str. 17–23; K. Horálek, *K otázce překladové stylistiky*. *Československá rusistika* 7, 1962, 2, str. 87–89; B. Illek, *Substituce stylu v překladu poémy A. Tvardovského*. In: *Bulletin ÚRJL, Praha 1964*, str. 95–101; K. Horálek, *Reprodukce stylistických kvalit v překladě*. In: *Přispěvky k teorii překladu*. SPN, Praha 1966, str. 12 až 51; K. Hausenblas, *Styl a překlad*. *Dialog* 11, 1966, 1, str. 13–36.

datelská sekce) teoretickými výzkumy lingvistů (L. Cejp, J. Levý), literárních vědců (O. Králík, J. Kvapil) a překladatelů (O. Babler, J. Nováková). Dalším pracovištěm rozvíjejícím vědu o překladu stala se brněnská filozofická fakulta, kam od konce padesátých let Jiří Levý přenesl svou teoretickou i organizační činnost. Levý byl spiritus agens několika versologických konferencí, jejichž nedílnou součástí byla i problematika translatologická, pořádal speciální překladatelské semináře pro překladatelskou sekci SČSS a vydával své souhrnné práce o teorii překladu a překladatelském umění.⁶ Koncentroval a systemizoval v nich své předchozí olomoucké výzkumy, ústrojně využívaje k analýze překladu „jako specifického literárního textu“ metod i pojmů jazykovědných, matematicko-lingvistických, literárněvědných, informačních i statistických. Cenný přínos daly teorii překladu práce brněnských specialistů v jiných oborech – bohémisty Josefa Hrabáka, romanisty Vladimíra Stupky a germanisty Leopolda Zatočila. J. Levý svými studii a publikacemi pramenného materiálu dosud neznámého a rozptýleného po časopisech dal na brněnském pracovišti podnět k výzkumům v oblasti historie překladu (L. Ludvíkovského, J. Fryčera a slavistů I. Dorovského, J. Krystýnka, D. Kšicové, J. Pelikána, V. Vlašínové).

Ke zkoumání historie překladové literatury přispěla na pomezí padesátých a šedesátých let řada badatelů slovenských (M. Molnár, S. Lesňáková, A. Popovič, E. Panovová, J. Hvišč). Teoretickou práci pak úspěšně rozvíjeli na Slovensku Jozef Felix a Viktor Kochol,⁷ kteří se stýkali s některými českými teoretiky svými postuláty realistické teorie překladu, která byla prvním pokusem o aplikaci marxistické metodologie v novém vědním oboru. Polemika mezi zastánci různých teoretických stanovisek vyjevila slabiny obou a dala podnět k novému promyšlení sporných otázek teorie překladu. V strukturální teorii převažovalo lingvostylistické pojetí a zaměření především na literární text, zatímco v teorii realistické se zdůrazňovalo hledisko sociálně utilitární; proti principu funkce na jedné straně prosazoval se princip adaptace k soudobé slohové normě na straně druhé. Ale přenášení kritérií normativní poetiky do oblasti překladu mělo své negativní důsledky ve stylistické nivelizaci, což se v překladatelské praxi projevovalo zneužíváním a mechanickou aplikací těžké metody na svěbytný styl různých originálů (realisticky se „dotvářela“ umělecká díla různých kultur, dob a literárních směrů).

Současně s teoretickými studii vznikaly v té době v českých zemích i na Slovensku početné konkrétní analýzy překladů na nejrozličnějším jazykovém a historickém materiálu a ve srovnávacím aspektu. Tyto konkrétní výzkumné práce vytvářely na základě konfrontace dobových pře-

⁶ J. Levý, *České teorie překladu*. SNKLHU, Praha 1957; J. Levý, *Umění překladu*. Československý spisovatel, Praha 1963.

⁷ J. Felix, *Francúzska literatúra u nás*. Pozn. k vydávaniu. Slov. pohľady 82, 1966, 5, str. 78–82; J. Felix, *FIT a naši prekladatelia*. Dialog 10, 1968, 2, str. 84–87; V. Kochol, *K problematike prekladania Štúrovskej poézie do češtiny*. Slovenské pohľady 76, 1960, 6, str. 642–648; V. Kochol, *Prekladová substitúcia klasického diela*. Slovenská literatúra 11, 1964, 5, str. 468–487; V. Kochol, *Slovo a básnický tvar*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1969.

kladatelských zásad s historickou poetikou předpoklady pro nové pojetí teorie překladu. Již koncem šedesátých let přejímají iniciativu slovenská pracoviště (košické, bratislavské, nitranské). V současné době kolektiv seskupený kolem profesora Františka Míka na pedagogické fakultě v Nitře vypracovává komunikační teorii překladu; podněty Jiřího Levého, Karla Hausenblase a Karla Horálka (ale také sovětských a polských badatelů) vedou k využití teorie informace v překladu, který se chápe jako komunikační akt. Překladačský proces se vykládá jako překódování informace mezi expedientem a recipientem, jako převod informace mezi dvěma systémy. Již Jiří Levý ve své poslední práci *Translation as a Decision Process* poukázal na možnost vyložit překlad jako rozhodovací proces. Naznačil v obecné rovině komunikační vazby mezi originálem a překladem, ale také mezi societou originálu a societou překladu. Nitranská škola ukazuje z komunikačního hlediska zvláštnost překladu mezi literárními texty a zároveň ho situuje mezi tzv. metatexty, tj. text o textu. Vytváří typologický popis způsobů navazování mezi texty. Na výzkumu uměleckého překladu se v této vývojové fázi primárně podílí lingvistika a literární věda, ale sekundárně i jiné pomezí disciplíny jako psychologie, sociologie, statistika, semiotika, experimentální metodika aj. Komunikační teorie překladu přejímá některé pozitivní výsledky předchozích výzkumů, prováděných jinými metodami, rozšiřuje platnost principu funkce i principu adekvátnosti, ale proti strukturálnímu pojetí překladu jako pouhého transformačního procesu a proti realistickému pojetí jako pouhého reprodukčního procesu zdůrazňuje komunikační charakter překladu a již svým názvem manifestuje snahu uplatňovat společenský aspekt a vyložit překlad jak v kontextu literárním, tak sociálním.

Na konstituování vědecké a na marxistickém základě založené teorie překladu má výrazný vliv teoretická stylistika, která tradiční představu stylu rozšířila z oblasti čistě jazykové na celé dílo, rozlišujíc prostředky jazykové, paralingvální, tematické a tektonické (což jsou v tradiční terminologii prostředky jazykové, zvukové, tematické a kompoziční). Pro pochopení celého systému jsou instruktivní dvě knihy Františka Míka *Estetika výrazu* a *Text a štýl*.⁸ Miko chápe styl jako diferencovanou strukturu v rovině jazyka a námětu. Pod analýzou stylu rozumí: a) identifikaci stylu v systému stylů, b) zjišťování diferencovaných prvků a diferencovaných funkcí; jednotlivým prvkům s rozličnými funkcemi v uměleckém díle jako celku přísluší jisté výrazové hodnoty. Hodnocení překladu se opírá o paradigmatickou výrazových hodnot, která podle F. Míka musí být vypracována v každém z jazyků, z něhož a do něhož se překládá. Míkovu výrazovou soustavu představují výrazové kategorie, vstupující do vzájemných opozičních a komplementárních vztahů. K nim přísluší konkrétní indikátory, jazykové a tematické prostředky, ukazující k jistým kategoriím v textu. Výrazová soustava tedy funguje jako „pomocný model“, podle něhož je možné poměřovat jak originál, tak překlad. Rozdíl výrazových vlastností originálu a překladu se odráží v rozdílu výrazových hodnot a ten se pak vyjadřuje pojmem výrazového posunu.

⁸ F. Miko, *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*. SPN, Bratislava 1969; F. Miko, *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Smena, Bratislava 1970.

Mnozí pracovníci nitranské školy se účastní vypracování a doplňování výrazového modelu, teoretické předpoklady si neustále ověřují praxí, jak o tom svědčí jejich periodické sborníky.⁹ Činnost kolektivu je posud převážně zaměřena k analýzám konkrétních uměleckých textů originálních i přeložených. Jakou platnost a jaký význam bude mít tato teoretická práce pro samotný překladatelský proces, to si netroufám dnes říci. Vystává otázka, zda se generativnímu výrazovému modelu nevyvíkají díla novátorská s nepředvídanými slohovými prvky, které propůjčují určitému uměleckému stylu charakter jedinečnosti. F. Miko je však přesvědčen, že se touto metodou vytvoří představa stylové normy, na jejímž základě bude moci literární kritika (tedy i kritika uměleckého překladu) snáze určit výrazovou hodnotu každého konkrétního stylu. Uplatnění výrazového systému také v typologii literatury a v percepci textu (eventuálně v recepci textu v jinojazyčném prostředí) dává jednotnou koncepci výzkumu literárního uměleckého díla. Předností využití komunikační teorie je zaměření pozornosti nejen na text sám, ale i na proces jeho vzniku a také na výsledný akt literární komunikace. Estetické působení textu vysvětluje F. Miko především výrazovým kontrastem, výrazovou mírou a výrazovou variabilitou. Tyto termíny nám svým obsahem připomínají pojmy z estetiky Otakara Hostinského: výrazový kontrast = zákon protikladu, výrazová míra = zákon harmonického vyrovnání, výrazová variabilita = zákon obměňování. Dobře je v komunikační teorii propracováno sepětí všech výrazových kategorií, jímž se vysvětluje i mnohonásobná „ozvěna“ takzvaného stylového posunu, tj. jev dobře známý v překladatelské praxi, že totiž posun jedním kamenem má nutně za následek posouvání celé řady kamenů, tah vyvolává tahy další.

Využitím obecné teorie komunikační pro oblast uměleckého překladu se v současné době soustředěně zabývá jeden z předních spolupracovníků nitranské školy Anton Popovič, ovlivňující svou organizační činností a svými odbornými publikacemi nejen vědu o překladu, ale i překladatelskou praxi. Jeho schopnost třídit a systematizovat dosavadní výsledky bádání v translatoologii se projevila v několika teoretických knihách a v první výběrové bibliografii československé translatoologické literatury (časopisecké).¹⁰ V poslední své knize *Teória metatextu*¹¹ prohloubil Popovič komunikační model překladu, pojal ho důsledně jako metatext a pokusil se o typologii překladu.

V této souvislosti je nutné připomenout práce dalšího slovenského vědce Dionýze Ďurišina, který pojal překlad z hlediska komparatistického jako jednu ze závažných forem meziliterárních vztahů a podal systémový

⁹ O *interpretácii umeleckého textu*. Zborník. SPN, Bratislava 1968 (1), 1970 (2), 1972 (3); *Literárna komunikácia*. Štúdie. Matica slovenská, Martin 1973.

¹⁰ A. Popovič, *Překlad a výraz*. SAV, Bratislava 1968; A. Popovič, *Poetika umeleckého překladu*. Tatran, Bratislava 1971; A. Popovič, *Teória umeleckého překladu*. Tatran, Bratislava 1975; A. Popovič, *Umelecký překlad v CSSR*. Výzkum. Bibliografia. Matica slovenská, Martin 1974.

¹¹ A. Popovič, *Problémy literárnej metakomunikácie. Teória metatextu*. Nitra 1975.

výklad kontaktů, do nichž překlad v literárním procesu vstupuje.¹² Ve shodě s Karlem Horálkem nepokládá přímý vliv v překladové literatuře za nejdůležitější.¹³ Navrhuje třídít umělecké překlady podle jejich funkce v meziliterárních vztazích. Tato funkce se dá odhalit komplexním rozbořem a vyhodnocením výběru díla, překladových tvárných prostředků i postupů, míry slohového posunu a celkové koncepce překladu. Podle výsledků můžeme pak překlad situovat buď do sféry externě kontaktové, nebo interně kontaktové. Plní-li překlad jenom informační funkci (tj. seznamuje čtenáře s tematickou stránkou díla cizího spisovatele), pak patří k externím literárním kontaktům, avšak zasahuje-li aktivně tvůrčím způsobem do literárního úsilí recipující literatury, je překlad projevem interního kontaktu. S vědomím toho, že originál a překlad nejsou nikdy identické, rozlišuje Ďurišin podle míry slohového posunu (sloh chápe v širokém Mikově pojetí jako jednotu jazykových a tematických složek) celou škálu překladových typů v rozpětí od *věrného* k *volnému* překladu a pak dále přes různé formy *adaptace* až k velmi volné překladatelské transformaci textu – tj. k *variaci* na převzaté téma. Čím výraznější je úsilí diferenciacní nad integračním, tím více se překlad přibližuje k originální tvorbě. Zde Ďurišin šťastně rozlišil dva pojmy „přesnost“ a „věrnost“, což má značný praktický dosah pro stanovení hranic mezi autorským a překladatelským vztahem k originálu. Překlad může být velmi „nepřesný“ v zachycování strukturních součástí originálu (zkracování nebo rozšiřování textu), ale pokud zachovává jeho jinonárodní etnický svéráz, je v přijímající literatuře vnímán jako překlad „věrný“. A naopak dílo může být v řadě strukturních složek víceméně „přesnou“ nápodobou předlohy a přesto nebýt „věrné“ a vůbec nemít charakter překladu, protože jinonárodní rysy nahrazuje specificky národními a je proto v přijímající literatuře pocíťováno jako dílo originální. Ďurišin to ukazuje na Krylovových bajkách a jejich vztahu k La Fontainovým předlohám.

Výsledky nových výzkumů v translatologii stojí za pozornost: je to za prvé komunikační pojetí překladu, zahrnující nejen text sám, ale i societu, z níž vychází a do níž vchází, za druhé interpretace překladu jako metatextu, tj. druhotného textu, který si však přesto zachovává jistou autonomnost, za třetí studium překladové typologie v široké škále od věrného až k volnému překladu a za čtvrté odhalení různého způsobu fungování překladů v kontextu jedné literatury národní i v literárních vztazích mezinárodních. To všechno do značné míry omezuje obecnou platnost požadavků, kladených u nás na překlad ještě před patnácti lety, tj. a) zachování ideového zaměření díla, b) zachování slohového svérázu v jazykově stylistické rovině, ve způsobu odrazu skutečnosti i ve vnitřní kompoziční výstavbě díla, c) zachování úplnosti textu (bez vynechávek) a d) zachování integrity textu (bez doplňování). Vzhledem k tomu, že překlad je zaměřen na rozličné adresáty (sociální vrstvy, věkové kategorie, odlišné etnické celky, časově i prostorově vzdálené příjemce) a že plní rozličné funkce ve

¹² D. Ďurišin, *Vergleichende Literaturforschung*. Akademie-Verlag, Berlin 1972; *Sources and Systematics of Comparative Literature*. Univerzita Komenského, Bratislava 1974; *Teória literárnej komparatistiky*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1975.

¹³ K. Horálek, *Příspěvky k teorii překladu*. Praha 1966.

společnosti (informativní, agitační, politicky indoktrinační, konzumní nebo konečně umělecky inovační), nemůže se podřizovat jediné normativní metodě. Výsledky, k nimž dospěla teorie překladu v poslední době, mají své důsledky i v metodologii překladu: umožňují totiž větší svobodu transformace textu, potvrzující na základě historické poetiky, že např. čínskou lidovou písňovou hru, založenou na mnohovýznamovosti, není možné tlumočit stejnou metodou jako příběhy Rabelaisovy, působící právě svým přímým a jednoznačným pojmenováním jevů. Tento fakt však nebyl vždy tak samozřejmě přijímán, jako je tomu dnes. Také zdůraznění recipující literatury jako rozhodujícího faktoru při překladatelském procesu je neobvykle plodné a užitečné. Vždyť aplikace zmíněných maximalistických požadavků například na humoristickou a satirickou literaturu minulosti vedla k tomu, že z uměleckých textů vznikaly kulturně historické fosilie, místo aby se překládaná díla stala živou součástí národní literatury. Důkladem toho, jak vhodně zvolená metoda překladu může stará díla včlenit do soudobé literatury, je nedávný překlad ruských mravoučných satir 18. století do češtiny pod názvem *Dobrodružství prostopášnic*. Ačkoli tento překlad nesplňuje hned tři ze čtyř základních normativních požadavků (zachování úplnosti, integrity a ideového zaměření textu), přece, anebo právě proto je velmi zdařilý a živý. Dnes se tato dílka lidové satiry nepřijímají jako výchovné, odstrašující příběhy, ale spíše jako ruská varianta Boecciových povídek, v nichž je citit víc radost z vyprávění, nežli snaha poučovat a kárat mravy.

Malým ohlédnutím do minulosti pokusila jsem se ukázat, jak se formovaly základy československé translatoologie ve vzájemném ovlivňování a ve vzájemné inspiraci českých a slovenských vědců, jak její vývoj měl relativně vzestupnou tendenci, jak soustavné ověřování teoretických postulátů a hypotéz v praxi přinášelo dobré výsledky, které docházejí uplatnění a ocenění i na fóru mezinárodním.

DREISSIG JAHRE TRANSLATOLOGIE IN DER CSSR

Der Artikel enthält eine kurze Übersicht der Ergebnisse der tschechoslowakischen Übersetzungswissenschaft seit der Hälfte der vierziger Jahre. Die Übersicht beginnt mit der strukturellen Übersetzungstheorie der Prager Schule, dann folgt die realistische Theorie der Olmützer Schule und den Schluss bildet die Kommunikationstheorie der slowakischen Schule in Nitra. Die sogenannte realistische Übersetzungstheorie berücksichtigte nur die soziale Bedingtheit der Übersetzung bei ihrer Entstehung sowie bei der Rezeption des Textes. Die strukturelle Übersetzungstheorie konzentrierte ihre Aufmerksamkeit ausschliesslich auf den Text und verdrängte die sozialen Beziehungen zwischen Text und Gesellschaft in den Hintergrund. Die Kommunikationstheorie der Übersetzung zieht sowohl den Text als auch seine sozialen Komponenten in Betracht. So beeinflussten die beiden vorangehenden tschechischen Theorien die gegenwärtige slowakische Kommunikationstheorie, die sich seit der Hälfte der sechziger Jahre zu entwickeln begann.

